

SMJERNICE ZA RAZVOJ ZELENOG RURALNOG PODUZETNIŠTVA

MAJ, 2021.

Naručilac:

Centar za edukaciju i podizanje svijesti o potrebi povećanja energetske efikasnosti - Energis

Projekat:

GRID- Green Rural Interethnic Development

Smjernice za razvoj zelenog ruralnog poduzetništva

Autori:

Hamid Mehinović, MSc

Emina Čelebić-Mravović, M.Sc. inžinjer mašinstva

Ova objava je dio projekta “Green Rural Interethnic Development - GRID” koji Udruženje – Centar za edukaciju i podizanje svijesti o potrebi povećanja energetske efikasnosti (Energis) implementira uz podršku Ambasade Sjedinjenih Američkih Država u Bosni i Hercegovini.

Sadržaj ovog dokumenta isključiva je odgovornost Energis-a i ni na koji način se ne može smatrati da odražava stavove Ambasade Sjedinjenih Američkih Država u Bosni i Hercegovini.

Sadržaj

Uvod	3
1. Zeleni ruralni razvoj	4
1.1 Trenutno stanje ruralnog razvoja u BiH	5
1.2 Strateški plan ruralnog razvoja BiH.....	7
2. Koraci ka unapređenju ruralnog razvoja.....	8
2.1. Mreža za ruralni razvoj u BiH	8
2.2. Primjeri dobre prakse	8
2.3.Razmjena iskustava i znanja korisnika EU programa	9
3. Preporuke za unapređenje ruralnog razvoja.....	11
4. Zaključak.....	12

Lista slika

Slika 1:Ciljevi održivog razvoja-SDGs Ujedinjenih Nacija.....	4
Slika 2:Prikaz raspoređenosti stanovništva u BiH.....	5
Slika 3: Prikaz pada broja stanovništva u ruralnim područjima.....	6
Slika 4: Biogasno postrojenje ZZ LIVAČ	9
Slika 5: Plastenička proizvodnja povrća -ZZ LIVAČ.....	9

Uvod

Od ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine više od 60% živi u ruralnim područjima.¹ Ovaj podatak postavlja Bosnu i Hercegovinu na mjesto jedne od najruralnijih zemalja u Europi.

Različiti potencijali za razvoj kao što su raspoloživi zemljini resursi, bogatstva prirodnih izvorskih voda, biološka i geološka raznolikost, poljoprivredni, šumski i drugi resursi za razvoj privrednih aktivnosti predstavljaju priliku za razvijanje zelenog ruralnog poduzetništva.

Pored svih prirodnih resursa kojim raspolaže Bosna i Hercegovina, u ruralnim područjima se slabo generišu radna mjesta i razvijaju poduzetničke ideje koje vode ka zapošljavanju. Najveće posljedice ne iskorištavanja spomenutih potencijala vode ka masovnom odlasku mladih iz Bosne i Hercegovine, migracijama kao i padu nataliteta uslijed niskog dohotka domaćinstva. Posljednji podaci Agencije za Statistiku BiH pokazuju da je 530.000 ljudi napustilo Bosnu i Hercegovinu od 2013. godine, a 60% populacije koja je nezaposlena čine mladi.

Ruralni dio područja Bosne i Hercegovine suočava se sa fundamentalnim izazovima koji mogu promjeniti njegov razvoj u budućnosti, uključivanjem mladih kao glavnih pokretača promjena pružajući im podršku u realizaciji i poticanju inovativnih ideja u oblasti zelenog ruralnog poduzetništva. Iako poljoprivreda predstavlja najvažniji sektor razvoja ruralnih područja i pruža široku lepezu razvoja poduzetništva, postoje brojni problemi koji sprječavaju njen razvoj, kao npr. nizak nivo primjene novih znanja, inovativnih rješenja kao i nedostatka izvora finansiranja za modernizaciju proizvodnje. Razvoj ove grane ruralnog poduzetništva ne bi trebao ograničavati razvoj nepoljoprivrednih ili ostalih djelatnosti koje direktno utiču na razvog ruralnog poduzetništva. Naprotiv, postoje mnoge djelatnosti čiji se resursi mogu valorizovati i čiji efekti mogu doprinijeti održivom razvoju ruralnih područja, kao što su šumarstvo, turizam, obnovljivi izvori energije, itd.

Projekat GRID (Green Rural Interetnic Development) ima za cilj razvoj i jačanje ruralnog zelenog poduzetništva kroz interetničku saradnju mladih kao i izradu strateškog dokumenta koji će poslužiti kao smjernica na tom putu. U prethodnom periodu kao aktivnost projekta GRID organizovan je kamp na kojem je 50 mladih ljudi dobilo mogućnost da kroz predavanja, razmjenu ideja i izradu dokumenata o zelenom ruralnom razvoju u Bosni i Hercegovini, analiziraju mogućnosti implementacije inovativnih ideja kao i iskorištavanja svih resursa što će u konačnici dovesti do otvaranja novih radnih mesta.

Ovaj dokument sadrži smjernice za razvoj zelenog ruralnog poduzetništva, kao i opšta načela i prednosti ulaganja znanja i novca u inovativne projekte u ruralnim područjima. Cilj ovog dokumenta je dati pregled trenutne situacije zelenog ruralnog poduzetništva u BiH i pružiti optimalne preporuke za unapređenje njegovog razvoja.

---

¹ [Ruralni-parlament-BiH.pdf \(europa.ba\)](#)

1. Zeleni ruralni razvoj

Upravljanje prirodnim resursima kroz održivi razvoj direktno se utiče na ekonomski rast a time i smanjenje siromaštva. Ruralni razvoj kao savremeni koncept predstavlja skup politika, mjera i aktivnosti čiji je cilj cjelokupni ekonomski, socijalni i kulturni napredak stanovništva ruralnih područja. Osnova ovog koncepta su programski dokumenti poput Agende 2030² koji otkrivaju put koji može dovesti do dobre prakse i pouzdanih rezultata. Agenda 2030 oslanja se na 17 ciljeva održivog razvoja i 169 podciljeva koji podržavaju Ujedinjene nacije kao globalni napor u upravljanju trenutnim izazovima a tiču se siromaštva, klime, zagađenja okoline, geografske nejednakosti, prosperiteta, mira i pravde. Ovaj ključni strateški dokument nastavlja prethodnih Osam milenijumskih razvojnih ciljeva z sklopu Pariškog sporazuma, započetih 2000. godine. Pariški sporazum ima za cilj poduzeti ambiciozne napore u borbi protiv klimatskih promjena i prilagoditi se njihovim učincima medju razvijenim zemljama i zemljama u razvoju, i izgraditi buduće čiste i klimatski otporne zajednice. Pariški sporazum i Agenda 2030 su najambicioznije međunarodne inicijative do sada koje se bave glavnim problemima vezanim za budućnost ekonomskog razvoja u kombinaciji sa društvenim i ekološkim pitanjima održivosti. Pored ova dva dokumenta razvijane je i Strategija „Evropski zeleni plan“ koja će kroz akcioni plan obuhvatiti učinkovito iskorištavanje resursa, smanjenje neto emisija stakleničkih plinova i jačanje održivog poduzetništva.

Slika 1:Ciljevi održivog razvoja-SDGs Ujedinjenih Nacija

Dugogodišnji plan EU u cilju smanjenja klimatskih promjena i uništavanja okoliša, jeste rješavanje problema kroz uvođenje „zelenih“ procesa, koji predstavljaju ekološki prihvatljive procese koji svojim djelovanje direktno imaju manji uticaj na okoliš i ljudsko zdravlje. Dakle, možemo reći da zeleni ruralni

²[Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development | Department of Economic and Social Affairs \(un.org\)](http://Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development | Department of Economic and Social Affairs (un.org))

razvoj predstavlja ekonomski razvoj i napredak stanovnika ruralnih područja koji se planira i sprovodi uz uvažavanje principa održivog razvoja, očuvanja i unapređenja kvalitete okoliša.

Razvoj i primjena zelenog ruralnog razvoja poboljšava ruralnu ekonomiju, otvara nova radna mjesta, pomaže u održavanju kritičkih usluga ekosistema i jača otpornost klimatskih promjena.

1.1 Trenutno stanje ruralnog razvoja u BiH

Uprkos procesu ruralno-urbane migracije, ruralna područja obuhvataju ogromne geografske regije u kojima još uvijek živi značajan broj stanovništva i suočava se s novim prijetnjama povezanim sa klimatskim promjenama, siromaštvom i nedostatkom kritične infrastrukture, posebno zemljama u razvoju i zemljama u tranziciji. **Više od 60% stanovništva Bosne i Hercegovine živi u ruralnim područjima, čime se naša zemlja ubraja u jednu od najruralnijih zemalja u Evropi.**

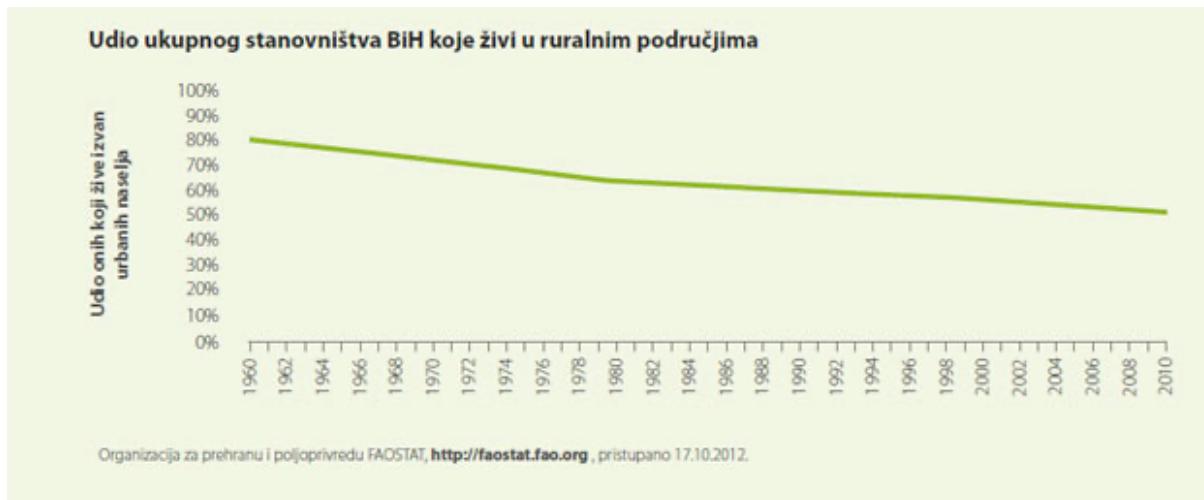
Slika 2:Prikaz raspoređenosti stanovništva u BiH³

³ [Ruralni razvoj u Bosni i Hercegovini: Mit i stvarnost by UNDP in BiH - issuu](#)

Prema podacima 60% stanovništva BiH⁴ živi u ruralnim opštinama, što BiH stavlja na četvrto mjesto, iza Crne Gore, Irske i Finske.

Od ove populacije polovina ruralnih domaćinstava se malo ili nimalo bave poljoprivredom; većinom imaju vrt, a 36% ruralnih domaćinstava imaju "male privrede" i time zadovoljavaju značajan udio svojih potreba za hranom, ali generišu veoma malo novčanih prihoda. Oko 13% ruralnih domaćinstava mogu se smatrati poljoprivrednim dobrima na kojima ljudi imaju puno zaposlenje, ili im je to dodatna djelatnost i proizvode značajne količine za prodaju, no čak i ona više od tri četvrtine svojih prihoda ostvaruju izvan poljoprivrede.⁵

Istraživanja su pokazala da je u sektoru poljoprivrede stanje relativno loše, obzirom da ukupno 6,6% prihoda ruralnih domaćinstava dolazi iz poljoprivrede dok 6,5% ruralnih domaćinstava ostvaruje glavninu svojih prihoda od poljoprivredne proizvodnje. Ovim podacima dolazi se do zaključka da poljoprivreda u BiH predstavlja minoran izvor prihoda. Stoga hitno je potrebno intenzivirati i mehanizovati sektor poljoprivrede, jer u konačnici mnogi ljudi će se u budućnosti preseliti iz sela u urbane dijelove područja, kao što je prikazano na Dijagramu 3.

Slika 3: Prikaz pada broja stanovništva u ruralnim područjima⁶

Ipak, iz Agencije za statistiku dolazimo do podataka koji pokazuju da i pored minorne zarade koju ostvaruje sektor poljoprivrede, stanovništvo ruralnog područja ne odustaje u borbi i izgradnji trenda inovacija u poljoprivredi kao i samog razvijanja sektora poljoprivrede. Stoga, cijene poljoprivrednih proizvoda u 2020. godini u odnosu na prosjek cijena iz 2015. godine više su za 5,7%. U 2020. godini u odnosu na cijene iz 2015. godine zabilježen je rast cijena biljne proizvodnje za 4,8% i rast cijena stočne proizvodnje za 6,6%. Cijene dobara i usluga za tekuću potrošnju u poljoprivrednoj proizvodnji (Input I) u 2020. godini u odnosu na prosjek cijena iz 2015. godine viši su za 0,3%.⁷

⁴ [Ruralni razvoj u Bosni i Hercegovini: Mit i stvarnost by UNDP in BiH - issuu](#)

⁵ [Ruralni razvoj u Bosni i Hercegovini: Mit i stvarnost by UNDP in BiH - issuu](#)

⁶ [Ruralni razvoj u Bosni i Hercegovini: Mit i stvarnost by UNDP in BiH - issuu](#)

⁷ [AGR_01_2020_Y1_1_BS.pdf \(bhas.ba\)](#)

1.2 Strateški plan ruralnog razvoja BiH

Svi planovi za realiziranje politike ruralnog razvoja BiH određuju se Strateškim planom ruralnog razvoja BiH⁸. Strateškim planom ruralnog razvoja utvrđeni su programi, mjere i druge aktivnosti za postizanje zadatih ciljeva, uspostavljeni su mehanizmi monitoringa i evaluacije, te okvirno utvrđena potrebna finansijska sredstva i procedure za njihovo korištenje.

Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa kao inistitucija na nivou Bosne i Hercegovine koordinira izradom Strateškog plana ruralnog razvoja. Takodjer, Ministarstvo u dogovoru sa svim predstavnicima institucija i na svim nivoima javne uprave, koje imaju nadležnosti u oblasti ruralnog razvoja, obezbjeđuje sve odluke u vezi planiranja politika ruralnog razvoja.⁹

Entitetske institucije, prvenstveno Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske, kao i Odjeljenje za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu Brčko distrikta BiH, nadležne su za direktnu implementaciju politika ruralnog razvoja.⁹

Izradom Strateškog plana određeni su i usklađeni ciljevi ruralnog razvoja, kao i programi, mjere i druge aktivnosti za postizanje ovih ciljeva. Pored ovoga, uspostavljanjem monitorina i evaluacije razvijat će se model kojim će se moći okvirno utvrditi potrebna finansijska sredstva i procedure za njihovu implementaciju. Stoga, primarni cilj Strateškog plana jeste da uvezivanje dobrih praksi koje vode ka usklađivanju poljoprivrede i ruralnog razvoja u okviru BiH sa praksama EU. Za period 2018-2021. vizija donosilaca odluka u sektorima poljoprivrede i ruralnih područja vodi ka inovativnom pristupu kroz koji će se ostvariti i unaprijediti kvalitet života u ruralnim područjima za sve društvene grupe, s posebnim akcentom na mlade, uz poštivanje svih mjera zaštite okoliša kao i povećan nivo investicija.

Šest osnovnih strateških ciljeva razvoja poljoprivrede i ruralnih područja u BiH za period 2018.-2021. godina su:

- Osiguranje stabilnosti dohotka i izjednačavanje uslova poslovanja sa okruženjem
- Jačanje konkurentnosti poljoprivrede, šumarstva i ruralnih područja kroz povećanje nivoa investicija i unaprjeđenje priljenosa znanja i promoviranje inovacija
- Unaprjeđenje tržišnosti poljoprivredno-prehrabrenih proizvoda kroz povećanje dodane vrijednosti, poboljšanje standarda kvaliteta i sigurnosti, i jačanje veza unutar lanaca vrijednosti
- Održivo upravljanje prirodnim resursima i prilagođavanje klimatskim promjenama
- Poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima kroz ostvarivanje novih izvora prihoda i unaprjeđenje fizičke infrastrukture, društvene uključenosti i dostupnosti javnih usluga
- Unaprjeđenje institucionalnih sistema i kapaciteta i harmonizacija pravnog okvira, iz oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja, na svim nivoima vlasti u skladu s ustavnim nadležnostima, u pravcu postepenog približavanja zajedničkoj poljoprivrednoj politici EU.

Za uspješnu implementaciju Strateškog plana, neophodan je visok stepen saradnje i partnerstva između javne uprave i privatnog sektora, na svim administrativnim nivoima.¹⁰

⁸ [Ruralni razvoj \(mvteo.gov.ba\)](http://mvteo.gov.ba)

⁹ [Ruralni razvoj \(mvteo.gov.ba\)](http://mvteo.gov.ba)

¹⁰ [Strateski-plan-BiH.pdf \(fmpvs.gov.ba\)](http://fmpvs.gov.ba)

2. Koraci ka unapređenju ruralnog razvoja

2.1. Mreža za ruralni razvoj u BiH

Mreža za ruralni razvoj u Bosni i Hercegovini osnovana je 2014 godine. Ovim korakom Bosna i Hercegovina je po prvi put dobila formalnu mrežu organizacija civilnog društva koje se bave ruralnim razvojem. Mreža za ruralni razvoj, kao strateški partner svim relevantnim institucijama u ruralnom razvoju zemlje, jačanjem kapaciteta aktera u ruralnom razvoju i partnerstvom sa javnim i privatnim sektorom ima za cilj poboljšati životne uslove stanovništva u ruralnim sredinama.

Smanjenje geografskih i socioekonomskih nejednakosti u smislu osnovnih potreba mora biti prioritet na međunarodnom nivou. Održivi ruralni razvoj je složeno pitanje kojem moraju pristupiti akademici, međunarodna tijela, nacionalne i lokalne vlasti, profesionalci koji će svojim znanjem i vještinama, unaprijediti procese koji vode ka njegovom razvoju. Zbog toga, od velike je važnosti osnivanje mreže za ruralni razvoj, koja će sa svojim akterima ponuditi svu potrebnu pomoć i podršku ka unapređenju i stvaranju uslova koji imaju za cilj razvoj ruralnih područja, poboljšanje kvalitete života i održivu iskoristivost postojećih resursa za razvoj u ruralnom području BiH.

Mreža za ruralni razvoj sa svojim akterima će djelovati u sljedećim sektorima:

1. Poljoprivreda
2. Ruralno poduzetništvo
3. Zaštita životne sredine i energetska efikasnost
4. Lokalni ruralni razvoj
5. Demokratija i ljudska prava

U budućnosti njen glavni plan je razvijanje ruralne zajednice u BiH koja će biti zasnovana na stabilnim društvenim procesima koji su usaglašeni sa principima održivog razvoja.

2.2. Primjeri dobre prakse

Na području Bosne i Hercegovine se implementira veliki broj projekata koji su usmjereni na razvoj i rast poljoprivrede i stočarstva, te većinom se podržavaju inovativni pristupi radu u ruralnim područjima. Kada je u pitanju poljoprivreda veliki akcenat se stavlja na ekološku poljoprivredu, kao priliku za poslovanje u ruralnom području. Ekološka poljoprivreda opskrbljuje tržište odgovarajućom potražnjom za ekološkim proizvodima i osigurava javno dostupna dobra kojima se doprinosi zaštiti okoliša i ruralnom razvoju. U slučaju stočarstva, stanovništvo svoj rad bazira na organskom uzgoju goveda gdje prilikom prodaje proizvoda ostvaruju veće cijene otkupa.

Takodjer, s aspekta inovativnog pristupa, u posljednje vrijeme možemo primjetiti porast implementiranih projekata u ruralnim područjima BiH koji direktno doprinose zaštiti okoliša i održivom razvoju. Jedan od takvih primjera jeste proizvodnja biogasa na farmama, čime se direktno rješava problem zbrinjavanja organskog otpada, a istovremeno se proizvodi energija i visokokvalitetno đubrivo. Pored toga, ostvaruju se i pozitivni socio ekonomski efekti, podstiče se ruralni razvoj i bolje iskorištavaju ljudski i materijali resursi. Prvi primjer proizvodnje biogasa u Bosni i Hercegovini jeste **Zemljaradnička zadruga "LIVAČ"** koja je 2006. godine započela realizaciju ideje proizvodnje električne energije iz bio plina koji nastaje fermentacijom iz stajnjaka. Postrojenje je pušteno u pogon u Novembru 2011. godine i trenutno dio struje se koristi za vlastitu potrošnju na farmi, a višak se distribuira u mrežu.

Pored proizvodnje biogasa, ZZ Livač se intenzivno bavi razvojem poljoprivrede (plastenička proizvodnja), proizvodnjom mlijeka i mliječnih proizvoda kao i uzgojem stoke čime direktno utiču na povećanje broja zaposlenog lokalnog stanovništva.

Slika 4: Biogasno postrojenje ZZ LIVAČ

Slika 5: Plastenička proizvodnja povrća -ZZ LIVAČ

2.3.Razmjena iskustava i znanja korisnika EU programa

Postoji ogroman potencijal za poboljšanje i razvoj ruralnog poduzetništva korištenjem raspoloživih grantova i EU fondova, zajmova i učešća u B2B događajima u cilju očuvanja radnih mesta i podsticanja inovacija u ruralnom sektoru. Takodjer, izradjene su razne smjernice o načinu korištenja i učešća u fondovima EU i priručnik za B2B događaje koji pružaju podršku i pomoć ruralnom stanovništvu s najvećom nadom u efikasnost u implementaciji u praksi.

Mnogi ljudi iz ruralnih područja imaju veliki broj planiranih projekata koji bi mogli značajno promijeniti stanje i izgled ruralnog sektora u BiH, kao i smanjiti broj iseljenog stanovništva iz ruralnog u urbane dijelove BiH. Međutim, za provedbu ovih projekata i razvoj ruralnog sektora u cilju boljeg razumijevanja koncepta inovativnog ulaganja u ruralni razvoj, posebno u sektoru poljoprivrede i energetike, potrebna je podrška od strane državnih institucija što bi trebalo biti zadatak svih sektora (javnog, privatnog i nevladinog sektora) u Bosni i Hercegovini kao i međunarodnih organizacija.

Kroz projekte internacionalnih organizacija kao što su U.S. Agency for International Development (USAID), European Union (EU), German Agency for International Cooperation (GIZ), United Nations Development

Programme (UNDP) i drugi, moguće je pristupiti sredstvima za finansiranje vašeg biznisa, ali i dobiti detaljnu analizu isplativosti ulaganja u poljoprivredni ili stočarski biznis.

Neki od prepoznatljivih dokumenata koji vam omogućavaju uvid u moguće poslovne prilike su:

- Priručnik za proizvođače mlijeka – USAID FARMA II
- Priručnik za sakupljanje ljekovitog bilja i gljiva u BiH – USAID FARMA II
- Kalkulacija u pčelarstvu za potrebe pčelara početnika – USAID FARMA II
- Problemi i izazovi proizvodnog sektora jagodastog voća u BiH – USAID FARMA II
- Perspektive poljoprivrede u Federaciji BiH – USAID FARMA II
- Studija istraživanja tržišta jagodičastog voća u BiH – USAID FARMA II
- Priručnik - Dobre pčelarske prakse – USAID FARMA I
- Starting Rural Businesses after the War – IFAD
- Analize sektora poljoprivrede i stočarstva – EU4Agri

Korištenjem EU fondova poljoprivrednici će lakše doći do realizacije svojih biznis ideja, koristeći bespovratna sredstva, a na taj način će i jačati zeleni ruralni razvoj. Za ostvarenje tog cilja potrebno je djelovanje svih sektora i to na način:

- Ulaganjem u tehnologije prihvatljive za okoliš
- Poticanjem industrija na inovacije
- Saradnjom sa međunarodnim partnerima na poboljšanju standarda održivog razvoja

3. Preporuke za unapređenje ruralnog razvoja

U cilju razvoja poduzetništva koje će prvenstveno uticati na poboljšanje očuvanja prirodnih resursa, uticaja na životnu sredinu i doprinosu smanjenja klimatskih promjena, kao i poboljšanju socialnog aspekta kroz zapošljavanje mladih time osiguravajući njihov ostanak u ruralnim sredinama, navedene su ključne preporuke za unapređenje zelenog ruralnog razvoja:

- **Bespovratna sredstva i zajmovi iz fondova EU** - postoji ogroman potencijal za poboljšanje i razvoj ruralnog poduzetništva korištenjem raspoloživih grantova, zajmova i učešća u B2B događajima u cilju očuvanja radnih mesta i podsticanja inovacija.
- **Mjere podrške od strane Vlade** - podrška u održavanju likvidnosti, finansijska podrška u pogledu isplate minimalne zarade na duži period kao i smanjenje PDV-a.
- **Saradnja s bankama** – komunikacija u vezi s pomoći otplate kredita.
- **Poslovno umrežavanje** - formiranje mehanizama za redovnu razmjenu informacija između poduzetnika u ruralnim područjima, naučnih i univerzitetskih centara, organizacija za infrastrukturu i podršku vlasti.
- **Razvoj pilot usluga** - kao što je već spomenuto u dokumentu mnoge prilike za unapređenje ruralnog razvoja dolaze od strane EU4Agri, USAID FARMA II itd. koji kroz svoje programe pomažu razvoju ideja i implementaciji biznisa kroz izradu studija, smjernica i priručnika.
- **Pravni i regulatorni okvir** - različiti nivoi vlada moraju sarađivati i upoređivati politička iskustva, tražiti odgovore na zajedničke probleme malih i srednjih preduzeća ruralnih područja i raditi na koordinaciji domaće i međunarodne politike.
- **Ulaganje u inovacije** - obogaćivanje udjela izdataka za nauku i inovacije u okviru BDP-a iz državnog i entitetskih budžeta.

4. Zaključak

Smanjenje geografskih i socioekonomskih nejednakosti u smislu osnovnih potreba mora biti prioritet na međunarodnom nivou. Dugoročni trendovi ukazuju na smanjenje broja stanovnika koji se bave poljoprivredom u BiH. Međutim, to je smanjenje sporo i ukazuje na agrarnu prezaposlenost, u odnosu na značaj i doprinos sektora u stvaranju društvenog bogatstva.

S druge strane, ruralno zemljишte hrani sve osnovne potrebe urbanih područja (sirovine, izvori energije, opskrba hranom, vodom, itd.) dodatnom radnom snagom uz očuvanje prirodnih staništa endemske vrsta (flora i fauna) i osiguravanjem održivosti na zaštićenim područjima.

Ruralna naselja takođe doprinose kulturnom i nasljednom nasleđu svake regije i države. Stoga je održivi zeleni ruralni razvoj složeno pitanje na kojem moraju raditi svi nivoi državne i lokalne vlasti, međunarodna tijela kao i članovi civilnog društva kao što se to primjenjuje i za urbana područja.

Razvoj ruralnih područja moraju pratiti adekvatno zakonodavna regulativa i jasni strateški dokumenti razvoja na svim nivoima vlasti. U donošenje i provođenje politika ruralnog razvoja potrebna je adekvatna uključenost javnog, privatnog i civilnog sektora. Pored uključenosti, svako od navedenih aktera, sa stanovišta svog postojanja, treba da preuzme ulogu i odgovornost za dobrobit ruralnih zajednica Bosne i Hercegovine.

Važno je istaći da je civilni sektor već napravio veliki korak naprijed i formirao Mrežu za ruralni razvoj u Bosni i Hercegovini. Mreža za ruralni razvoj treba da bude samo početak pokretačkih aktivnosti organizacija civilnog društva koje će biti usmjerene na održivi razvoj ruralnih područja Bosne i Hercegovine.

Smjernicama navedenim u ovom dokumentu olakšava se put ka razvoju zelenog ruralnog poduzetništva a koje će direktno uticati na poboljšanje očuvanja prirodnih resursa, povećanja efikasnosti korištenja resursa, smanjenja negativnog uticaja na životnu sredinu, jačanju klimatskih otpornosti zajednica kao i doprinosu ublažavanja klimatskih promjena.

